

Mer enn å se et barn leke - lekeobservasjon som psykologisk metode

Målet med lekeobservasjon er å undersøke psykologiske prosesser som ligger til grunn for barnets tanker, følelser og handlinger. Dette stiller høye krav til kompetanse i forhold til teori, forståelse og gjennomføring.

TEKST

Eystein Victor Våpenstad
Anders Flækøy Landmark

PUBLISERT 1. desember 2004

ABSTRACT:

More than just looking at a child's play: Play observation as a psychological assessment method
Play observation is a common method in the assessment of children's psychological functioning and emotional problems. The use of play observation however should be more explicit. Play observation should be based on theory and reflection grounded in the observed material and the child's relationship to the observer. The validity of play observation depends on the psychologist's competence regarding theory, interpretation, understanding and administration. The validity also depends on the preparation of child and parents before the actual play observation. Play observation contains four parts: Preparation of parents and child, the actual observation, interpretation of the material based on theory and the return of conclusions and hypothesis to parents and child.

EMNER

lekeobservasjon

psykologisk

teori

Innledning

I en artikkel om lekeobservasjon skriver Holgersen (1998) at slik begrepet lekeobservasjon brukes innen psykisk helsevern, synes det å romme en rekke ulike fremgangsmåter vedrørende indikasjoner, kontraindikasjoner, gjennomføringsmåter og hva en konkret har tanker om å observere og forstå (s. 16). Denne tilstandsrapporten er etter vår mening fremdeles gyldig. Lekeobservasjon som psykologisk undersøkelsesmetode synes ikke å være så mye bedre avklart nå.

Lekeobservasjon er en barnepsykologisk undersøkelsesmetode primært brukt i spesialisthelsetjenesten. Lekeobservasjon kommer fra en psykoanalytisk og psykodynamisk barneterapeutisk tradisjon (Auestad, 1978). Det var Melanie Klein som først benyttet leker på en systematisk måte i terapeutisk og diagnostisk arbeid med barn (Klein, 1921, 1932). Sentralt i psykoanalysen er troen på at det finnes ubevisste sider i mennesket, at personligheten og den enkeltes fungering både handler om bevisste viljestyrte sider og skjulte og ureflekterte sider. Det ubevisste kan ikke observeres eller måles direkte gjennom et selvrapporteringskjema, man må ha egne metoder som går bak de ytreatferdsmålene. Det ubevisste kan heller ikke alltid uttrykkes gjennom ordene, fordi det består av tidlige førspråklige elementer og ikke minst psykisk forsvar.

Målet med en lekeobservasjon er å undersøke psykologiske prosesser som ligger til grunn for barnets tanker, følelser og handlinger. Dette stiller høye krav til kompetanse i forhold til teori, tolkning, forståelse og gjennomføring, kompetanse som er nødvendig for å sikre gyldigheten av vår psykologiske forståelse av barnet. Hvis vi som psykologer ikke lever opp til disse kravene, er det en fare for at vi etter en lekeobservasjon ikke kan si noe psykologisk meningsfullt om hva som er observert.

For at en undersøkelse skal kunne kalles lekeobservasjon må den inneholde et minimum av datainnsamling, det vil si observasjoner av barnet i en situasjon hvor det har tilgang til både leker og relasjonen til observatøren. I tillegg til datainnsamlingen må observasjonene tolkes i lys av teori. En lekeobservasjonsrapport uten tolkninger og som bare består av en deskriptiv gjengivelse av barnets lek vil være utilstrekkelig, fordi en slik rapport sier lite eller ingenting om de bakenforliggende psykologiske prosesser i barnet.

Lekeobservasjon og teori

Fortolkningsarbeidet som følger selve lekeobservasjonen er vesentlig, for eksempel for å kunne vurdere egnethet for barnepsykoterapi. Innenfor den psykoanalytiske barnepsykoterapien vil evne til lek, symbolisering, relasjonsevner og avvergemetoder være eksempler på fenomener som det er viktig å få et bilde av før oppstart av en barneterapi. Mye av dette kan ikke observeres direkte, man må gå veien om observatørens registrering og fortolkning før det kan bli til forståelse av for eksempel barnets relasjonsevner. Gangen fra observert lek i lekeobservasjonen til forståelse går via observatørens refleksjon og ettertanke (Binder, 2000a), og forarbeid med det teoretiske stoffet (Reeder, 2002). Dette forarbeidet er ikke først og fremst en tradisjonell lesing og memorering av hva bøkene sier, men en aktiv integreringsprosess, stadig i utvikling og forandring, og med en evig dialektisk utveksling mellom det teoretiske fagspråket og det konkrete hverdagspråket.

Lekeobservasjon er avhengig av teori, og slik ligner den mer på metoder som Rorschach, TAT og CAT. Lekeobservasjon er med andre ord en projektiv test (Anastasi & Urbina, 1997; Auestad, 1978; Harding, 1965). Dette innebærer at barnet vil avspeile karakteristiske trekk ved sin indre verden gjennom måten det ter seg og leker på i en

ustrukturert situasjon som lekeobservasjon. Denne projiseringen skjer ubevisst. Barnet kan ikke ved bevisste anstrengelser hindre at det eksponerer sin indre verden.

Siden lekeobservasjon er avhengig av teori, må den som bruker lekeobservasjon til å vurdere et barn, klargjøre premisset for sine fortolkninger. I følge Holgersen (1998) er det viktig å klargjøre hvilken forståelsesramme ens observasjoner skal innordnes i (s. 16). Lekeobservasjon handler ikke om riktig eller galt, over eller under en forutbestemt grense, men om mulige måter å forstå på. Vårt utgangspunkt er objektrelasjonsteori og nyere relasjonell psykoanalyse basert på moderne kleiniansk tenkning (Joseph, 1998; Rustin & Quagliata, 2000) og ny forståelse av den britiske uavhengige tradisjonen etter Winnicott (Binder, 2000b; Bollas, 1987). Vi ønsker å forstå barnets atferd innenfra. En innvendig forståelse er et beskrivelsesnivå der vi ønsker å avdekke den psykodynamiske meningen i barnets tanker, følelser og handlinger. Vi ønsker ikke å forstå det ubevisste for sin egen skyld, men fordi det å bli forstått og få innsikt i sitt eget sjeleliv, har stor kurativ effekt. Winnicott (1971) mener at det for vurdering av psykopatologi og helse, er mer avgjørende å avklare om eller i hvilken grad barnet har evne til å leke, enn hva det leker. Eller som Holgersen (1998) beskriver med bakgrunn i Winnicott (1971): «Dersom lekeobservasjon skal ha diagnostisk og prognostisk relevans ut fra Winnicotts tilnærming, blir det sentrale spørsmål om barnet har tilstrekkelig evne til å forholde seg på en måte karakterisert som potensielt rom» (s. 18).

Barnet kommuniserer med observatøren på flere plan

En vesentlig del av materialet fra en lekeobservasjon er barnets måter å relatere seg til observatøren på. Dette materialet kan være konkret, men det har også en ubevisst side. En måte å få kjennskap til denne skjulte siden på, er gjennom observatørens egne opplevelser i møte med barnet. Dette kalles oftemotoverføring eller proaktiv identifikasjon. I et mer hverdagslig språk kan vi si at observatøren vil kunne kjenne på og føle sider ved barnet som barnet selv ikke forstår eller kan bære (Alvarez, 1996). En observatør kan kjenne på meningsløshet i møtet med barnets lek, eller det kan oppstå en tristhet i observatøren selv om barnet leker en tilsynelatende nøytral lek. Disse følelsene eller opplevelsene hos observatøren er ikke uten betydning, men er tvert i mot avgjørende for å kunne forstå barnet gjennom en lekeobservasjon.

Det er også viktig å undersøke hvordan barnet forholder seg til at lekeobservasjonen er en avgrenset aktivitet hvor barnet møter en voksen som hører på og prøver å forstå for så å si at det er slutt. Noen barn vil ta dette med knusende ro og vise med all tydelighet at observatøren ikke har noen betydning for dem. Samtidig kan observatøren sitte igjen med en trist og tom følelse når barnet har forlatt kontoret etter siste lekeobservasjonstid. Hvor kommer denne tristheten fra? Det kan være observatøren som synes det var trist å se barnet gå, men det kan også være at barnet formidler denne tristheten til observatøren gjennom et språk som ingen av dem kan der og da, og som observatøren må oppdage etterpå. Det kan være vondt å forstå og å si farvel etter at vi har forstått noe. Observatørens bruk av teori er heller ikke her som i en spørrekonkurranse hvor det handler om å vinne penger på sin detaljkunnskap om

stoffets innhold. Det handler mer om det Auestad (1992) kaller emosjonell læring, og kan sies å være en spesiell grad av forberedthet hos observatøren. Denne forberedthet er ikke reproduksjon av teori, men dreier seg om hvordan man kan forholde seg relativt og dialektisk til teori, til seg selv og til samværet med barnet i lekeobservasjonen.

Når barnet henvises til lekeobservasjon

Målet med en lekeobservasjon er blant annet å bli bedre kjent med barnet. For at vi skal bli bedre kjent med barnet, må det få mulighet til å vise seg frem. Å vise seg frem er et psykologisk arbeid barnet må gjøre i relasjon til observatøren og i rommet med lekematerialet. Spørsmålet om når vi bruker lekeobservasjon er også et spørsmål om når og under hvilke omstendigheter barnet kan slippe seg løs og utføre et slikt arbeid. Hos noen barn ser vi det Leira (1993) kaller prekær indikasjon, og med disse barna er det ingen tid å miste. Her er lidelsestrykket så stort og behovet for å formidle seg så presserende, at det eneste riktige er å la barnet få slippe til. Med andre barn og foreldre kan det være mer naturlig å vente, ikke minst fordi arbeidet med å finne en problemstilling til lekeobservasjonen kan ta tid. Det er viktig å finne foreldrenes bestilling (Auestad, 1978; Sleire & Johansen, 1996), og å arbeide med bestillingen slik at den står i et realistisk forhold til hva lekeobservasjon kan gi svar på. Mange foreldre og barn har vært utredet og testet flere steder før de kommer til psykisk helsevern. Derfor kan det være naturlig å la dem få en pause fra enda flere undersøkelser mens de blir bedre kjent med stedet de nå er kommet til. Denne tiden kan brukes til å redegjøre for lekeobservasjon og hvordan denne metoden skiller seg fra andre metoder hos for eksempel PPT og helsestasjon.

Hvordan foregår lekeobservasjon?

Når vi skal beskrive hva en lekeobservasjon er, må vi også ta med hva vi gjør før selve observasjonen av barnets lek. En lekeobservasjon begynner allerede når oppdraget er bestemt og terapeuten har fått foreldrenes velsignelse til å starte lekeobservasjonen. Dette siste er meget viktig, og forutsetter at foreldrene har fått en god nok beskrivelse og innføring i hva lekeobservasjon kan være og hva den kan finne ut eller hjelpe oss med å forstå. Derfor er det nødvendig at foreldrene får møte observatøren minst én gang før lekeobservasjonen gjennomføres. I dette møtet vil observatøren forklare hva som skal skje og hva observatøren kan forsøke å finne ut av gjennom lekeobservasjonen. Det er viktig å være åpen for foreldrenes spørsmål og fantasier omkring hva som skal foregå.

De fleste foreldre vil være ambivalente, engstelige eller spente på hva som kan komme frem gjennom en lekeobservasjon og hva det er de utsetter barnetsitt for. Et foreldrepar forestilte seg at en forestående lekeobservasjon for deres ti år gamle barn ville være som å slippe det ned i et sort hull. Andre foreldre kan være redde for at observatøren vil overkjøre barnet og tillegge det tanker, fantasier og egenskaper som ikke er riktige eller aktverdige. Atter andre kan være usikre på om barnet vil tåle den ustrukturerte situasjonen i en lekeobservasjon. Disse foreldrene har kanskje sett for seg en «vanlig» undersøkelse slik det foregår på helsestasjon eller hos fastlegen, og de blir overrasket og

skeptiske når observatøren forteller at mye av initiativet i undersøkelsen blir overlatt til barnet selv.

Det er vår erfaring at de fleste foreldre ønsker og støtter bruken av lekeobservasjon i utredningen av barnet deres når de får en likefrem og realistisk beskrivelse av hva lekeobservasjon er og ikke er. Men et barn som ikke føler at det har foreldrenes tillatelse til å gjennomføre en lekeobservasjon, vil ikke kunne vise frem vesentlige sider ved seg selv og sin situasjon.

Hvis foreldrearbeidet før en lekeobservasjon ikke er godt nok og foreldrene fremdeles er skeptiske når lekeobservasjonen starter, kan vi risikere at barnets lek ikke er uttrykk for barnets eget indre tanke- og følelsesliv, men mer gjenspeiler foreldrenes skepsis. Starter vi en lekeobservasjon før vi er sikre på at foreldrene vil tillate at barnet kan komme frem med sitt tanke- og følelsesliv, kan gyldigheten av den psykologiske forståelse vi får gjennom våre observasjoner være begrenset.

Hva sier vi til foreldrene?

Det er tre punkter som det er viktig å beskrive for foreldrene. Det første er at lekeobservasjon ikke gir noen eksakte svar som en blodprøve eller et røntgenbilde, men at lekeobservasjon handler om subjektive opplevelser og forestillinger, ikke om fakta eller sannheter.

Det andre vi sier er at barnet gjennom leken, og møtet med en ny person over noen timer, kan vise frem viktige sider ved seg selv, sin måte å fungere på og forholdet til sin omverden. Dette er sider som kan være skjult for barnet selv og omgivelsene fordi de nære relasjonene nettopp ved sin nærhet kan tildekke og fordreie. Man ser ikke skogen for bare trær.

Det tredje er at lekeobservasjon kan gi oss noen tanker og hypoteser som vi kan ta med tilbake og drøfte videre med foreldrene.

Vi legger vekt på å formulere en problemstilling som lekeobservasjon kan hjelpe oss med. Det er viktig at denne problemstillingen ivaretar forståelsen av hva lekeobservasjon er slik dette er beskrevet for foreldrene. Derfor vil et eksempel på en dårlig problemstilling lyde slik: «hvordan barnet har det og hva som plager det». Dette gir lekeobservasjon et preg av å være en undersøkelse av et passivt objekt hvor observatøren kan se inn i barnet og finne svaret der. Eksempel på en god problemstilling kan være: «at barnets symptomer kan være et språk som vi enda ikke forstår, men som lekeobservasjon kanskje kan hjelpe oss med å forstå noe mer av».

Hvordan kan barnet forberedes på det som skal skje?

Selv om vi har kommet frem til at lekeobservasjon er den beste tilnærmingen til å forstå mer av barnet, bør det gjøres en individuell vurdering av om barnet egner seg for lekeobservasjon nå. Hver gang vi ønsker å henvise et barn til lekeobservasjon står vi overfor et dilemma: På den ene side behovet for en psykologisk vurdering, og på den

annen side om det er forsvarlig å utsette barnet for den påkjenning det er å gjennomføre denne undersøkelsen.

Hva blir barnet utsatt for i en lekeobservasjon? Foruten møtet med sin egen tanke- og følelsesverden, blir barnet også utsatt for bruddet med observatøren og usikkerhet om veien videre etter lekeobservasjonen. En lekeobservasjon varer oftest tre ganger. Det er begynnelsen på en relasjon som avbrytes etter kort tid. Etter tredje gang er det slutt. Fra begynnelsen av lekeobservasjonen er avslutning et tema, bevisst eller ubevisst. Dette påvirker hvor mye barnet våger å engasjere seg i lekeobservasjonen og hvor mye det åpner opp for det som er vanskelig. Noen barn kan tenke: Hva er poenget med å involvere seg i denne relasjonen når det likevel snart er slutt?

Det å møte en person som er opptatt av det som er vanskelig, opptatt av lek og det som blir forsøkt formidlet, er antakelig godt for barnet. Samtidig er det vondt å måtte avslutte denne relasjonen og ikke vite om en får møte observatøren igjen. Vår erfaring er at mange barn lurer på hva som skjer etter at lekeobservasjonen er slutt. Barnet må bære usikkerheten inntil de voksne, foreldrene og fagfolkene, i samarbeid bestemmer seg for hva som blir veien videre.

Det er en belastning å møte en fremmed person i en ukjent situasjon, og å måtte leke alene. Å tydeliggjøre disse belastningene og rammene for barnet, er med på å redusere angsten for å slippe seg løs i lekeobservasjonen. Måten barnet forholder seg til disse belastningene på er vesentlig for hva vi kan finne ut gjennom en lekeobservasjon. Belastningen barnet møter er viktig å kjenne til, og stiller krav til hvordan vi møter barnet, og til et godt for- og etterarbeid.

Mange foreldre er opptatt av hvordan de skal fortelle barnet hva som skal skje. Dette er et viktig spørsmål. Det er imidlertid vanskelig å gi et enkelt svar fordi det er avhengig av flere forhold som gjør barn svært ulike, blant annet alder, problem, mental fungering, motivasjon, egenskaper ved foreldrene og barnets miljø. En fellesnevner er likevel at vi råder foreldrene til å være så ærligesom mulig, og så konkrete som mulig. De fleste barn vil forstå når foreldrene sier noe om at de er bekymret for barnets situasjon og hvordan de har det sammen, og at de derfor har bestemt at barnet skal bli med til et sted hvor det arbeider voksne som kan noe om hvordan barn har det og hva som kan være vanskelig for barn. Om selve undersøkelsen kan foreldrene si at barnet skal møte en person noen ganger og at denne personen har noen leker som barnet kan bruke, samt at denne personen (man kan godt si psykologen eller bruke navnet) sikkert også vil stille noen spørsmål og at de vil prate sammen.

Det kan være riktig å møte barnet sammen med foreldrene en gang før selve lekeobservasjonen. I denne timen vil «overleveringen» fra foreldrene til observatøren skje. Vi tror det er viktig å ikke undervurdere det seremonielle i slike møter, selv om det ikke foregår med fanfarer og flagg, men mer på et indre plan hos deltakerne. I dette møtet kan observatøren med egne ord forberede barnet på lekeobservasjonen. Observatøren kan bruke noen av de samme formuleringene som foreldrene, men ved å si det selv er det mulig for observatøren å vise sin interesse for barnet allerede før

lekeobservasjonen er kommet i gang. Observatøren bør formidle et budskap om at barnets problemer er mulig å forstå og at observatøren har en metode som han eller hun tror kan hjelpe også dette barnet. På mange måter er lekeobservasjonen som barnepsykologisk undersøkelsesmetode allerede i gang her i dette første møtet med barnet. En får mulighet til å se det sammen med sine foreldre, en kan fornemme noe om motivasjon, skepsis og usikkerhet. Samtidig er det ikke uvanlig å bli overrasket når barnet kommer alene til første lekeobservasjons-time. Det kan være et helt annet barn når det er på egen hånd uten foreldrene, men da er det i så fall viktig informasjon.

Hva sier vi til barnet ved starten av første lekeobservasjonstid?

Det vi sier til barnet ved starten av lekeobservasjonen må ta hensyn til at metoden ønsker å studere ubevisste prosesser hos barnet. Det vi sier må være både åpnende og strukturerende. Åpnende for å beholde metodens ustrukturerte preg, strukturerende for å kunne se hvordan barnet forholder seg til rammer og instruksjoner. Mer strukturerte og organiserte tester som WISC eller pedagogisk observasjon er viktige metoder i undersøkelsen av barn som kommer til psykisk helsevern, men disse metodene vil på en annen måte enn lekeobservasjon måle konkrete og spesielle sider ved barnets fungering. Lekeobservasjon er ustrukturert for å kunne oppdage sider ved barnet som blir maskert ved et mer strukturert opplegg.

Det er viktig at barnet blir forklart sammenhengen det inngår i. Har ikkebarnet forstått hvor det er, hva det skal gjøre, observatørens rolle og hvor lenge dette varer, blir det vanskelig å vite hva barnet viser i observasjonen. Gyldigheten av vår forståelse av barnet står i forhold til at barnet gjøres klar over undersøkelsens rammer og av hva barnet har forstått av det vi har sagt.

«La barnet skape en leke-situasjon i skjæringspunktet mellom en indre og en ytre virkelighet, mellom fantasi og realitet»

Hva kan vi da si til barnet i begynnelsen av første time? Dette er selvfølgelig også avhengig av barnets forutsetninger. Det er forskjell på en treåring og en tolvåring, og det er forskjell på et barn som er usikker og sjenert og et skremt, sint og traumatisert barn. Men noen hovedlinjer er felles. Foruten å slå fast hvor mange ganger, til hvilke tider og for hvor lenge en skal møtes, vil det være viktig å si noe om oppdraget og at det kan ligge håp om bedring i det å bli forstått. Det kan for eksempel være: «Jeg heter Eystein og hit til meg kommer det barn som strever med forskjellige ting, og de strever slik at noen voksne har blitt bekymret for dem og sendt dem eller tatt dem med hit. Min jobb er å snakke med disse barna for å finne ut om hva de strever med, og i dag og to ganger til skal jeg snakke med deg. Jeg vil at vi skal prøve om vi kan forstå bedre hva du strever

med, og kanskje vi kan si noe om hvordan vi kan hjelpe deg med dette slik at du kan få det bedre. Etterpå skal jeg snakke med dine foreldre igjen».

Deretter bør man introdusere lekene. Det er ulike oppfatninger av hva barnet skal tilbys av lekemateriale i en lekeobservasjon. Grovt sett kan vi si at på den ene siden har vi dem som med utgangspunkt i Erica-metoden stiller med et eget lekerom med sandkasse og såkalt hele-verden-materiale (Harding, 1965; Sleire & Johansen, 1996). Noen inkluderer også andre leker som pistoler, sverd og pil-og-bue (Norsk Psykologforening, 1983). På den andre siden har vi dem som med utgangspunkt i Klein (1921, 1932, 1955) argumenterer for et mer begrenset lekemateriale.

På dette området er vi inspirert av Klein-tradisjonen og bruker en skuff med noen få, men faste leker i. Det er tegnesaker, saks, hyssing, plastelina, noen små dyrefigurer, tape. Det faste utstyret gir mulighet til å sammenligne med andre barn. Vår erfaring er at for mye leker kan bety for lite projeksjon og symbolisering. Det kan overvelde barnet og ta bort relasjonen til observatøren. Med for mange leker kan vi ikke være sikre på at det barnet har vist oss bare er en reaksjon på alt for mange leker, eller om barnet gjennom alle lekene har vist oss noe om seg selv.

Det sparsommelige lekemateriale vi bruker gjør at barnet, på en helt annen måte enn med pistoler, sandkasse og hele-verden-materiale, må forsøke seg på som-om-lek. Lekene må ikke være for begrensende fordi det må være en mulighet for symbolisering og projeksjon av ubevisste sider av barnets tanke- og følelsesliv, slik at for eksempel fire plastelinaklumper kan bli en familie og en hyssingstump kan bli telefonlinje. Hvis det er en virkelig telefon i rommet som barnet kan leke med, vet vi ikke om det var telefonen som fikk barnet til å ville ringe mamma eller om dette ønsket kom fra barnets fantasi. Det sparsomme lekemateriale, men med mulighet til kreativ utforming, gir barnet sjansen til å skape en lekesituasjon i skjæringspunktet mellom en indre og en ytre virkelighet, mellom fantasi og realitet, mellom subjektivitet og objektivitet. Makter barnet å skape seg et slikt potensielt rom (Winnicott, 1971), er det tegn på en god tidlig utvikling og på mulighetene til å nyttiggjøre seg for eksempel psykoterapi som behandlingsmetode.

Lekematerialet består også av rommet og av observatøren og av det lille antall ganger barnet og observatøren møtes. Måten barnet forholder seg til rommet, til observatøren og til timene på er viktig informasjon om for eksempel tilknytning og atskilleelsesproblematikk, og det er meget viktig å se hvordan dette utvikler seg fra time til time. Hvis en lekeobservasjon består av tre timer, vil det bety en begynnelse, en midte og en slutt. Hvordan barnet forholder seg til det å bli forstått og å få komme til orde, men miste dette igjen, er sentrale deler i en lekeobservasjon.

Måten barnet relaterer seg til observatøren på avhenger også av observatørens subjektivitet. Observatørens kommunikasjon med barnet, ikke-verbalt og verbalt, vil kontinuerlig ha betydning for barnets kommunikasjon. Derfor er det viktig at observatøren vet noe om seg selv og hvordan han eller hun kan virke på barnet.

Så slipper vi barnet løs på det ustrukturerte materialet, på relasjonen til observatøren og på rammene. Gjennom en lekeobservasjon kan det være riktig å være noe mindre tolkende enn vi ville vært i en barnepsykoterapi. Men det er nyttig med noen prøvetolkninger for å se hvordan barnet reagerer på å bli forstått. Likevel er det viktig å være ganske aktiv og kunne spørre og forfølge spesielle sider ved barnets lek eller uttrykk. Slik ligner en lekeobservasjon på et kvalitativt forskningsintervju (Kvale, 1994) hvor det vil være viktig å finne balansen mellom å slippe til det som er sentralt i barnets psykiske realitet samtidig som det er viktig å berøre områder av mer generell interesse.

Et dilemma som ofte nevnes når det gjelder lekeobservasjon er om observatøren bør notere underveis, eller vie hele sin oppmerksomhet til det som skjer i rommet. Vi tror på det siste. Å notere underveis vil distrahere både barnet og observatøren. Som nevnt er observatørens evne til å oppfatte og forstå sine egne indre reaksjoner på barnets lek, også en del av verktøyet i en lekeobservasjon. Hvis observatøren skal være mest mulig åpen for det som skjer i lekeobservasjonen, kan ikke observatøren være opptatt av å notere mest mulig av hva barnet gjør konkret. Observatørens begjær (Bion, 1967) skal være rettet mot å forstå barnet i det umiddelbare møtet, og ikke mot å skulle være flink nok til å få ned alt på papiret.

Tilbakemelding

Tilbakemelding til foreldre etter en lekeobservasjon er en viktig og vanskelig utfordring. Det kan være nyttig før en tilbakemelding å tenke litt på hvilke forventninger vi tror foreldrene har til oss (Wittenberg, 1970). Noen foreldre kan se på oss som dommere eller eksperter som skal felle dommen over deres manglende evner som foreldre. Andre er redde for å bli avslørt, og atter andre tror en lekeobservasjon skal kunne ende ut med et klart og konkret råd til hvordan de skal få barnet til å bli skikkelig eller «spiselig» igjen. Vi mener det viktigste med lekeobservasjon sett fra foreldrenes ståsted, er at lekeobservasjon kan hjelpe dem til å bli bedre kjent med barnet og å bli mer mottakelige for det barnet gjennom sitt strev prøver å formidle.

Vår oppgave er ikke å dømme, det gjør man på tinghuset. Vi er heller ikke kriminaletterforskere, orakler eller tryllekunstnere. Vår oppgave er å forsøke å forstå. Etter en lekeobservasjon kan vi som regel si noe om hva vi har sett og opplevd og hvordan vi har fortolket dette i lys av det vi allerede vet om barnet.

Å forstå foreldrene handler ikke om betingelsesløst å ta deres perspektiv og støtte dem i alle deres oppfatninger. Det ville ikke være å forstå, men å smiske. Eksempel: Under en tilbakemelding til et foreldrepar som hadde opplyst at de hadde store konflikter seg i mellom, sier observatøren: Jeg tror «Trude» er bekymret for hvordan dere har det sammen.

Mor: Ja, men hun er jo syk, hun har jo en hjernefeil (barnet hadde fått en ADHD-diagnose tidligere).

Observatøren: Kanskje barn med hjernefeil også kan være bekymret for hvordan man har det sammen i en familie?

Mor: Men hennes problemer skyldes ADHD!

Observatøren: Det er kanskje vanskelig for deg å tenke på at konflikten mellom deg og far, og som dere gjerne vil skåne barna for, på en eller annen måte kan fanges opp av «Trude» likevel?

Mor: Men hvorfor har hun ikke sagt det til oss da, og hvordan kan hun si det til deg på bare tre timer?

Observatøren: Kanskje vi kan snakke litt om det og se om vi kan forstå noe av det sammen.

Det er ved tilbakemeldingen at vi får spesielt bruk for problemstillingen som vi kom frem til i forhåndssamtalen(e) med foreldrene. Det kan være nyttig å la tilbakemeldingen være et svar på denne. Hvis vi har brukt den problemstillingen som ble beskrevet over, nemlig: «at barnets symptomer kan være et språk som vi enda ikke forstår, men som lekeobservasjon kanskje kan hjelpe oss med å forstå noe mer av», kan en tilbakemelding begynne med at observatøren sier: «Jeg tror «Per» forsøker å fortelle oss at...».

Om man skal gi barnet tilbakemelding på resultatene, er avhengig av flere forhold. I utgangspunktet bør man gjøre det. Her har barnet lagt ned en innsats i å formidle seg og fortjener et svar på sine anstrengelser, ikke minst for å vise at lekeobservasjon ikke handler om riktig eller galt, flink eller dum, men om å forstå og bli forstått. Men en tilbakemelding til barnet må vurderes i lys av barnets alder og den problemstilling sombrakte behovet for lekeobservasjon på bane. Noen barn synes også det er greit å slippe å være med på en tilbakemeldingssamtale. Det er viktig å lytte til både barnets og foreldrenes ønske om barnets tilstedeværelse eller fravær. Uansett bør barnet få en kort oppsummering av lekeobservasjonen og det observatøren har forstått, ved slutten av siste lekeobservasjonstime. Barnet skal ikke gå tomhendt fra en lekeobservasjon.

«Lekeobservasjon handler ikke om riktig eller galt, flink eller dum, men om å forstå og bli forstått.»

Vi synes det er viktig å gi en ordentlig tilbakemelding internt på BUP, der lekeobservasjonen er foretatt. Da redegjøres grundig for både råmateriale, teori og fortolkning. Alle som kommer i kontakt med råmaterialet bringes på en helt annen måte enn med et tall fra en sjekklister eller ved kun tilbakemelding av en konklusjon fra en utredning, nærmere barnets lidelse og smerte.

Om å si sannheten

For at det vi sier skal være meningsfullt, må det tilpasses foreldrene, barnet og eventuelt andre mottakere. Men noen felles prinsipper bør være tilstede. Et viktig prinsipp er at man skal si sannheten. Det handler om respekt for foreldrene, for barnet

og for problemene de står oppe i. Familien har søkt vår hjelp for å finne ut av dette, og da bør de få et så ærlig svar som mulig. Men dette er vanskelig på minst to måter. For det første er det ikke alle sannheter som er like enkle å fortelle. Våre utredninger skal svare på vanskelige spørsmål, betente spørsmål, problemer og vanskeligheter forbundet med redsel, skyld og skam.

For det andre er det et grunnleggende spørsmål, som vi også låner fra filosofien og hermeneutikken: Hva er sannhet? (Gadamer, 1975). Det er viktig å balansere godt mellom foreldrenes og barnets krav på å få vite noe, og vår innsikt i at våre observasjoner og fortolkninger av dem er subjektive og relative. Kanskje kan Gadamer (1994) ord om at det ikke handler så mye om riktig eller galt i humanvitenskapene, men mer om nyttige eller gode forklaringer, tjene som rettesnor her. Kunsten blir å kunne si det som må sies på en faglig profesjonell måte som kan virke ivaretakende, og åpne for ytterligere refleksjon med foreldrene omkring barnets problemer. Vi kan ikke se like godt inn i barnets sinn som en røntgenlege eller kirurg kan se inn i kroppen. Det vi har sett er mindre håndfast, men det er minst like viktig.

Den forstående observatøren forsvinner

Det er vanskelig for både foreldre og barn å ta sjansen på en relasjon gjennom å åpne opp sitt indre i en kort utredning. Det er vanskelig, og kan føles som en avvisning, å se en som har forstått og sett noe viktig, forsvinne. Derfor er det gode argumenter mot å starte en lekeobservasjon uten at man er temmelig sikker på at den kan følges opp med foreldrearbeid og/eller barnepsykoterapi etterpå. Realiteten er ikke alltid slik at det er mulig, og da blir det en avveining av behovet for en utredning av dypere lag av personligheten versus faren for å påføre foreldre og barn (enda) en avvisning eller et brudd. En måte å gjøre tilbakemeldingen litt bedre og med et mer terapeutisk preg, er å ta den over flere ganger. Slik får foreldrene også mulighet til å fordøye vårt budskap på egen hånd før de møter oss igjen og kan reflektere videre omkring resultatene.

Avslutning

Lekeobservasjon er en velegnet metode til å undersøke sider ved barns ubevisste psykiske liv og fungering. Men dette er avhengig av at metoden blir brukt riktig. Riktig bruk innebærer at terapeuten som benytter lekeobservasjon har tilstrekkelig kompetanse i forhold til teori, tolkning, forståelse og gjennomføring. Dette er kunnskap som ikke bare tilegnes gjennom å lese bøker og gå på kurs, men som først og fremst læres gjennom veiledet praksis og refleksjon omkring teori og klinikk (Binder, 2000a; Reeder, 2002). Uten tilstrekkelig kompetanse hos den observerende terapeut, kan vi ikke regne med at gyldigheten av den psykologiske forståelsen av barnet blir god nok.

Eystein Victor Våpenstad

Pb. 7217 Majorstua, 0307 Oslo

Tlf 95 72 52 72. E-post vaapenst@online.no

Teksten sto på trykk første gang i Tidsskrift for Norsk psykologforening, Vol 41, nummer 12, 2004, side 985-990

TEKST

Eystein Victor Våpenstad, førsteamanuensis, VID Vitenskapelige Høgskole, Oslo og avtalespesialist i klinisk psykologi, Helse Sør-Øst

KONTAKT: dr.evv@vapenstad.no

Anders Flækøy Landmark, psykologspesialist og psykoanalytiker, Bup-Vest, Diakonhjemmet sykehus

+ Vis referanser

Referanser

- Alvarez, A. (1996). Different uses of the countertransference with neurotic, borderline and psychotic patients. I J. Tsiantis, A. M. Sandler, D. Anastasopoulos & B. Martindale (Eds.), *Countertransference in psychoanalytic psychotherapy with children and adolescents* (ss. 111-123). London: Karnac Books.
- Anastasi, A., & Urbina, S. (1997). *Psychological testing*. New Jersey: Prentice Hall.
- Auestad, A. M. (1978). Lekeobservasjon som klinisk undersøkelsesmetode. *Nordisk Psykologi*, 30, 22-36.
- Auestad, A. M. (1992). Emosjonell læring. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 29, 921-929.
- Binder, P. E. (2000a). Praksis og ettertanke. Om betydningen av psykoterapeutisk teori. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 37, 225-232.
- Binder, P. E. (2000b). Individet og den meningsbærende andre. Doktoravhandling. Institutt for klinisk psykologi, Det psykologiske fakultet, Universitetet i Bergen.
- Bion, W. R. (1967). Notes on memory and desire. I E. B. Spillius (Ed.), *Melanie Klein today*, vol. 2: *Mainly practice* (ss. 17-21). London: Routledge, 1988.
- Bollas, C. (1987). *The shadow of the object*. London: Free Association Books.
- Gadamer, H. G. (1975). *Truth and method*. New York: Continuum
- Gadamer, H. G. (1994). Truth in the human sciences. I B. R. Wachterhauser (Ed.), *Hermeneutics and truth* (ss. 25-32). Evanston: Northwestern University Press.
- Harding, G. (1965). *Leken som avslöjar*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Holgerson, H. (1998). Lekeobservasjon. Noen betraktninger med utgangspunkt i Winnicotts begrep «potensielt rom». *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 35, 16-21.
- Joseph, B. (1998). Thinking about a playroom. *Journal of Child Psychotherapy*, 24, 359-366.
- Klein, M. (1921). The development of a child. I *Love, guilt and reparation* (ss. 1-53). London: Vintage, 1998.
- Klein, M. (1932). The technique of early analysis. I *The psychoanalysis of children* (ss. 16-34). London: Karnac Books, 1998.
- Klein, M. (1955). The psycho-analytic play technique: Its history and significance. I *Envy and gratitude* (ss. 122-140). London: Vintage, 1997.
- Kvale, S. (1994). *InterView*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Leira, T. (1993). Psykoanalytisk barneterapi - noen synspunkter. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 30, 20-29.

Norsk Psykologforening. (1983). Revidert forslag til utstyr og hjelpemidler til psykologers kontorer/observasjonsrom ved institusjoner som har med barn/ungdom å gjøre. Stensil. Oslo: Norsk Psykologforening.

Reeder, J. (2002). Reflecting psychoanalysis. London: Karnac.

Rustin, M., & Quagliata, E. (Eds.). (2000). Assessment in child psychotherapy. London: Duckworth.

Sleire, B. H., & Johansen, R. (1996). Lekeobservasjon. I H. Bjella, G. Haaland, T. S. Nøvik (Red.), Veileder i barne- og ungdoms-psykiatri (ss. 27-34). Oslo: Den norske lægeforening.

Winnicott, D. W. (1971). Playing and reality. London: Routledge.

Wittenberg, I. S. (1970). Psychoanalytic insight and relationships. London: Routledge.